

SPECIFIKA A PROMĚNY V DALŠÍM VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

Helena Vychová

Abstrakt

Článek se věnuje problematice vzdělávání dospělých, jejichž studium vykazuje – ve srovnání se vzděláváním běžných studentů počátečního vzdělávání – značné odlišnosti. Respektování a zohlednění těchto rozdílů při výuce dospělých představuje nezbytnou podmínku účinného vzdělávacího procesu. Vedle časových omezení je to především odlišná znalostní základna dospělých studentů, opírající se o již získané pracovní dovednosti a životní zkušenosti. Využití tradičních výukových metod v dalším vzdělávání, aniž by byly upraveny vzhledem k rozdílným nárokům na výuku dospělých, rozhodně nepřispívá k podpoře vyššího zájmu a aktivního přístupu dospělých k rozvoji jejich znalostí a dovedností. Vzdělávací proces dospělých vyžaduje výraznější individuální přístup, vyšší časovou a prostorovou flexibilitu, přizpůsobení kurzů potřebám jednotlivců a odpovídající studijní podporu. Podpořit iniciativu dospělých v oblasti vlastního znalostního rozvoje tak lze, kromě nejčastěji využívaných ekonomických stimulů v podobě finanční pomoci při úhradě vzdělávacích nákladů, prostřednictvím přizpůsobení vzdělávací nabídky konkrétním, individuálním potřebám dospělých. Mezi taková podpůrná opatření neekonomické povahy lze především zařadit alternativní způsoby a studijní možnosti, které dospělým usnadňují získávat a dále rozvíjet potřebné dovednosti a případně i dosáhnout požadované úrovně kvalifikace.

Klíčová slova

Další vzdělávání dospělých; celoživotní učení; znalostní rozvoj.

Specifics and Changes in Adult Education

Abstract

This article focuses on issues of adult education. Adult students show significant differences in comparison with young students. To respect and take into account these differences in teaching adults is necessary for effective educational process. In addition to time constraints particularly different is the knowledge base of adult learners based on existing job skills and life experience. The use

of traditional teaching methods in adult education, without being adjusted in conjunction with the different demands on teaching adults, definitely does not support higher interest of adults and a proactive approach to the development of their knowledge and skills. Adult's learning process requires more considerable individual approach, more time and space flexibility, the adaptation of courses to needs of individuals and study relevant support. The initiative of adults in their own knowledge development can also be supported, in addition to economic incentives in the form of financial assistance to cover educational costs, by customization of training to specific individual needs of adults. Supporting non-economic measures can include particularly alternative learning opportunities that help adults acquire and develop the necessary skills and to achieve the required level of qualification.

Key words

Adult education; lifelong learning; knowledge development.

Úvod

Další vzdělávání dospělých, realizující se v průběhu dospělé etapy života jedince, ovlivňuje – ve srovnání se situací žáků a studentů počátečního vzdělávání – celá řada odlišných faktorů. Specifické faktory tak zásadně proměňují konečnou podobu aktivit dalšího vzdělávání dospělých. V této souvislosti je tak zapotřebí zaměřit pozornost i na rizika a specifika potřebného znalostního rozvoje v dospělé etapě života, kterým je věnována první část článku. Současně – na základě těchto poznatků – je však nezbytné hledat možnosti usnadnění rozvoje znalostí a dovedností v dospělém věku. Představení dostupných způsobů přizpůsobení procesu učení dospělých následně přináší druhá část textu.

Článek vychází z hlavních poznatků získaných v průběhu realizace výzkumných projektů, tematicky se dotýkajících problematiky dalšího vzdělávání dospělých, jejichž řešitelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Zejména se jedná o výzkumný projekt „Vzdělávání dospělých v zemích EU“¹, řešený jako výzkumný úkol VÚPSV v roce 2008 a projekt „Podpora zaměstnávání starších osob (2005–2007)“² realizovaný v rámci grantového programu „Moderní společnost a její proměny“ – IJ049/05-DP2. Dané problematice je pozornost věnována i nadále v průběhu aktuálně řešených výzkumných projektů (např.

¹ Vychová, H. *Vzdělávání ve vybraných zemích EU*. Praha: VÚPSV, 2008. 185 s. ISBN 978-80-7416-017-2.

² Kotiková, J. – Remr, J. *Podpora zaměstnávání starších osob. Souhrnná zpráva*. Praha: VÚPSV, v. v. i., Market s. r. o., 2007. 30 s. ISBN 978-80-7416-001-1.

„Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“), jejichž výsledky představují další významný zdroj nových informací. Vybrané poznatky, zpracované v rámci realizace zmíněných výzkumných projektů, související s problematikou znalostního rozvoje v dospělé etapě života, předkládá následující článek.

Řešení problémových okruhů vymezených v rámci zmíněných výzkumných projektů bylo jednak založeno na sekundární analýze relevantních zdrojových materiálů, zejména zahraniční či domácí literatury, statistických údajů a výzkumných zpráv odborných institucí (např.: EU, Eurydice, CEDEFOP, OECD, národní vládní instituce), jejímž výsledkem bylo získání aktuálních poznatků tematicky souvisejících s danou problematikou. V rámci druhého výše zmíněného projektu byla současně realizována vlastní primární šetření zaměřená na zmapování názorových postojů vymezených cílových skupin na řešenou problematiku. Výzkum obsahoval celkem tři šetření zjišťující názory respondentů na řadu otázek souvisejících se zaměstnáváním starších osob. Část dotazů byla věnována také problematice dalšího vzdělávání.³

1 Specifika vzdělávání dospělých

Zajištění aktuální úrovně znalostí, ve shodě se současným stavem poznání, vyžaduje nepřetržité vzdělávání, rozvíjející a rozšiřující dosavadní znalosti a dovednosti. Nedostatečná vlastní iniciativa k dalšímu vzdělávání nejčastěji souvisí s pocitem nepotřebnosti dalšího vzdělávání ze strany dospělých, nedostatkem času, nechutí učit se, vyšším věkem a s ním spojenými obtížemi při osvojování si nových znalostí. Přizpůsobení vzdělávací nabídky konkrétním potřebám vzdělávaných představuje jeden z hlavních požadavků, který – v souvislosti s nižší účastí na dalším vzdělávání – zaznívá ze strany dospělých. Požadovány jsou vzdělávací kurzy využívající vhodné metody výuky, reagující na specifické požadavky dospělých posluchačů, s dostatečně flexibilními rozvrhy výuky. Vzdělávání dospělých tak vykazuje oproti počátečnímu vzdělávání určité odlišnosti. Rozdílnosti dalšího vzdělávání dospělých spočívají ve dvou hlavních směrech. Jednak to jsou odlišné studijní návyky a postoje dospělých ke studiu, jimž se podrobněji věnuje následující subkapitola 1.1. Dále se jedná o efekty (dopady), jež realizace znalostního rozvoje v dospělém věku přináší a jejichž existence má

³ První šetření bylo realizováno na vzorku celé populace ve věku 15–74 let (2005), následná na vzorku starší populace ve věku 50–64 let (2005) a zaměstnavatelů (2006). V rámci primárních šetření byly dále realizovány expertní rozhory s pracovníky vybraných úřadů práce, ve vazbě na zkoumanou problematiku. Podrobné informace o výzkumu a komplexní výsledky viz Kotiková, 2007.

také značný vliv na konečné rozhodnutí jedince ohledně jeho dalšího vzdělávání. Problematicke se věnuje subkapitola 1.2.

1.1 Proměny studijního stylu dospělých

S využitím poznatků vyplývajících z rozsáhlé analýzy informačních zdrojů⁴ a výzkumné praxe lze stručně vymezit následující hlavní rozdíly studijního stylu dospělých a studentů počátečního vzdělávání, proměňující podobu realizace dalšího vzdělávání.

První rozdíl v studijním stylu dospělých a studentů počátečního vzdělávání představuje samotná znalostní základna studentů. Dospělí jedinci již jednak absolvovali předešlé vzdělávání a dosáhli určité úrovně vzdělání a kvalifikace a zároveň se mohou opírat o praktické zkušenosti jak životní, tak profesní. Konfrontace praxí nabytých poznatků s předkládanou látkou umožňuje reálný náhled na ně, současně však vnáší do procesu učení reakční prvek v podobě neochoty měnit „zažité či léty ověřené“, i když už méně vyhovující, postupy ve prospěch novinek.

Samozřejmostí dospělého občana je intenzivnější prezentace vlastních názorů a postojů a jejich aktivní podíl na výuce je tak mnohem vyšší. Tato skutečnost současně klade vyšší nároky na vzdělavatele (nejběžněji označovaného jako lektora), který musí být schopný vést časté diskuze s dospělými studenty a pracovat s nimi jako s rovnocennými partnery.

Vzdělávání v případě dospělých probíhá většinou souběžně s výkonem zaměstnání a studenti tak budou upřednostňovat především praktické znalosti ihned aplikovatelné v jejich profesi či běžném životě. Tato skutečnost však zároveň zvyšuje riziko podcenění významnosti a potřebnosti teoretických základů. Zároveň ale také okamžité využití poznatků v praxi podporuje motivaci

⁴ Mimo jiné např. Beneš, M. *Andragogika*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 216 s. ISBN 80-86432-23-8; *Framework of Actions for the Lifelong Development of Competencies and Qualifications. Evaluation report*. [on-line]. European Trade Union Confederation. Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe – UNICE/UEAPME. European Centre of Enterprises with Public Participation and of Enterprises of General Economic Interest, 2006, 128. [cit. 2007-06-02]. Dostupné z http://ec.europa.eu/employment_social/social_dialogue/docs/eval_framework_III_en.pdf; Jepsen, M., Foden, D., Hutsebaut, M. *Active strategies for older workers*. ETUI, Brussels, 2002, 523 s. ISBN 2-930143-96-7; Mužík, J. *Androdidaktika*. 2. přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2004, 148 s. ISBN 80-7357-0450-9; Mužík, J. *Didaktika profesního vzdělávání dospělých*. Plzeň: Fraus, 2005. 202 s. ISBN 80-7238-220-9; Mužík, J. *Management ve vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000. 107 s. ISBN 80-86432-00-9; Mužík, J. *Andragogická didaktika*. Praha: CODEX Bohemia, 1998. 272 s. ISBN 80-85963-52-3; Nakonečný, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia 1998. 590 s. ISBN 80-200-0689-3.

podstoupit učení i v dospělém věku. V souvislosti se souběhem výkonu zaměstnání se zde také projevují časová omezení, kdy zaměstnaný dospělý bude moci věnovat studiu menší časový prostor.

Výhodou dospělých je rychlejší osvojování vyučovaných poznatků, a to díky možnosti opřít se o předešlé zkušenosti, což usnadní spojení daného pojmu s konkrétní představou.

Rozdíl lze nalézt i v samotné odpovědnosti za vlastní rozvoj, která v dospělém věku zcela leží na jedinci. V této životní etapě již plnou odpovědnost za kvalitu svých znalostí a dovedností a potřebnou péči o ně nese dospělý jedinec. Proto i jeho požadavky kladené na vzdělávací nabídku budou přesněji formulovány a zcela jistě i náročnější.

I odlišné životní prostředí a podmínky srovnávaných skupin se promítají do procesu učení (např. dostupnost studijní podpory žákům z jejich okolí oproti samostudiu dospělých, učení realizované jako hlavní náplň dne žáků oproti studiu dospělých až v jejich volném čase).

Přehledné shrnutí hlavních rozdílů v učení dospělých studentů a studentů v počátečním vzdělávání přináší následující tabulka.

Tab. 1: Rozdíly v učení dospělých studentů a studentů v počátečním vzdělávání

Dospělí studenti	Studenti počátečního vzdělávání
Úprava obsahu a metod učení zohledňující dosažené znalosti a vzdělávací potřeby dospělých.	Obsah a metody výuky jsou stanoveny jednotně.
Získané poznatky konfrontují se svými praktickými zkušenostmi.	Přijímají předkládané informace bez podrobnější analýzy.
Vyšší schopnost abstrakce díky možnosti využití dříve získaných poznatků.	Problémy s osvojováním abstraktních pojmů.
Možnost okamžité aplikace získaných znalostí a dovedností, zájem o praktické poznatky.	Omezená možnost praktického vyzkoušení získaných znalostí, jejich použití je možné až za určité časové období.
Předpoklad vyšší motivace k učení bezprostředně využitelných nových poznatků.	Oslabení motivace k učení v důsledku slabé vazby vyzkoušení nabytých dovedností v praxi.
Vyšší vlastní aktivita učících se, volnější a rovnocenné vztahy s vyučujícím.	Spiše podřízený vztah k vyučujícímu, nižší aktivita zapojení.
Odpovědnější přístup k učení.	Pocit slabší odpovědnosti za vlastní rozvoj
Spoléhání především na vlastní schopnosti, studium ve volném čase, časové omezení.	Studijní podpora okolí, učení hlavní denní náplní, více času na studium.

Zdroj: Vychová, 2008.

Stručně vymezené zásadní rozdíly stylů učení dospělých a mladých studentů ukazují na nutnost zohlednit tyto odlišnosti v příslušných fázích celoživotního učení. Přenesení shodných výukových metod a přístupů vyučujících z počátečního vzdělávání do vzdělávání dospělých je zcela nevyhovující a neudržitelné. Takové vzdělávání nebude dostatečně efektivní, v nejhorším případě by dokonce mohlo být kontraproduktivní, neboť opětovný střet dospělých se „školní realitou“ jejich dětských let by naopak posílil jejich odpor k dalšímu učení a vedl ke ztrátě jejich motivace. Vedle tradičních školských výukových metod a vyučovacího prostředí je zapotřebí využívat i specifické metody vhodné pro vzdělávání dospělých, zejména zaměřené na řešení problémů (tzv. problémové metody), např. případové studie, manažerské hry, hry rolí, workshopy atd., a více rozšířit využití alternativních způsobů rozvoje znalostí (podrobněji viz níže subkapitola 2.1).

1.2 Efekty dalšího vzdělávání dospělých

Efekty vzdělávání jsou nejčastěji demonstrovány prostřednictvím příkladů tzv. individuálních a sociálních, popř. společenských výnosů⁵ vzdělávání a souvisejících nákladů vyvolaných realizací vzdělávacích aktivit.

Individuální výnosy představují pozitivita, jež vzdělání přináší samotnému vzdělávanému jedinci. Tato skupina individuálních „zisků“ vzdělávání zahrnuje zejména:

- výhodnější postavení na trhu práce,
- nižší riziko nezaměstnanosti,
- zvýšení příjmů v důsledku dosažení vyšší úrovně vzdělání,
- lepší orientaci v informační společnosti,
- kvalitnější prožití života.

Úroveň dosaženého vzdělání má nesporně vliv na postavení člověka na trhu práce. V případě lépe vzdělaných jedinců existuje vyšší pravděpodobnost jejich účasti na trhu práce a vyšších příjmů a naopak nižší riziko nezaměstnanosti. Pozitivní dopad vzdělání na trh práce lze například ilustrovat pomocí průměrného očekávaného počtu let, který jedinec během pracovního života stráví jako nezaměstnaný v závislosti na úrovni dosaženého vzdělání. Ukazatel vyjadřuje rozdíl v pravděpodobnosti očekávané doby nezaměstnanosti mezi jednotlivými

⁵ V ekonomické teorii se problematikou zabývali mimo jiné např. Alfred Marshall (1842–1924), Thomas R. Malthus (1766–1834), J. Mincer (1922–2006), Milton Friedman (1912–2006), Elchanan Cohn.

vzdělanostními skupinami. Závěry mezinárodních výzkumů ukazují, že terciární vzdělání ve srovnání s nižším sekundárním vzděláním je spojeno v průměru s více než polovičním počtem očekávaných let nezaměstnanosti během produktivního života. Jedinec bez ukončeného vyššího sekundárního vzdělání může očekávat, že stráví v nezaměstnanosti 3,2 roky během svého produktivního života, zatímco absolvent terciárního vzdělání jen 1,4 roky.⁶ Nejvíce zdůrazňovaným efektem bývá pozitivní vazba mezi dosaženou úrovní vzdělání a výši příjmů plynoucích ze zaměstnání. Lidé s vyšším vzděláním vydělávají během života v průměru více. Pro úplnost je ale zapotřebí dodat, že příjmové rozdíly podle úrovně dosaženého vzdělání nemusí souviset pouze s vyšší výkonností lépe vzdělaných pracovníků. Na výši příjmu může mít vliv řada dalších faktorů, jako např. rozdíly v nabídce vzdělávacích programů, překážky v přístupu do těchto programů, vrozené schopnosti, možnost vzdělávání po absolvování školy, nepeněžní preference jednotlivců při volbě povolání či místa jeho výkonu.

Vzdělání dále také bezesporu vede k vyšší kvalitě života, k větší spokojenosti, ke zdravějšímu životnímu stylu, přispívá k lepšímu zdravotnímu stavu a prodlužuje život⁷. Osvojení si náročnějších dovedností (popř. schopností jejich okamžitého doplnění) využívat technická zařízení a moderní technologie usnadňují řadu každodenních běžných činností (např. ovládání multifunkčních domácích spotřebičů, využívání internetového bankovníctví, realizace nákupů přes internet apod.). Dostatečná znalostní vybavenost zároveň napomáhá orientaci v současném složitém světě, přispívá k utváření vlastních názorů a postojů na základě samostatně získaných informací, stimuluje motivaci k získání nových znalostí. Zpevnění vědomostní základny jedince podporuje obranu vůči hrozbě různých sociálních ohrožení a posiluje jeho společenskou pozici. Dále stimuluje osobní samostatnost, nezávislost a menší manipulovatelnost.

Sociálními výnosy vzdělávání se rozumí pozitivní působení procesu vzdělávání na společnost jako celek, kdy tvorba znalostí a dovedností potřebných k výkonu ekonomických činností neovlivňuje pouze výkony v zaměstnání, ale také sociální chování. Spojení mezi úrovní dosaženého vzdělání a širokou oblastí pozitivních sociálních výnosů, k jejichž tvorbě může vzdělávání přispívat, lze

⁶ *Human Capital Investment. An International Comparison.* Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1998. 113 p. ISBN 92-64-16067-1.

⁷ Např. podle McMahon, který ve svém článku *Consumption and Other Benefits of Education* publikovaném v knize Psacharopoulos, G.: *Economics of Education. Research and Studies.* Oxford, New York, Beijing: Pergamon, 1987. 482 s., str. 129–133, cituje výsledky výzkumné práce Grossmana z roku 1976, přispívá každý další rok školního vzdělávání k snížení pravděpodobnosti úmrtí o 0,4 procentních bodů.

nalézt ve třech hlavních směrech: ve změně preferencí jednotlivců, v omezení překážek, s nimiž se jednotlivci potýkají, nebo v rozšíření znalostí a informací, na jejichž základě se jednotlivci rozhodují a formují své společenské chování. Tyto tzv. efekty přelévání (spin-off výnosy) vzdělávání mohou ovlivnit dále např. veřejné zdraví, kriminalitu, životní prostředí, rodičovství, schopnost účasti na životě společnosti a politickém životě dané země a sociální soužití členů společnosti. Hlavní efekty vzdělávání na redukci kriminality souvisí jednak s vyšší úrovní dosaženého vzdělání, ale také s usnadněním socializace členů společnosti. Snížení počtu lidí bez vzdělání může významně přispívat k boji s kriminalitou a s protispolečenským chováním rizikových skupin. Podmínky pro dosažení sociálního konsensu jsou ve vzdělané společnosti lepší, stejně tak se zde snadněji prosazují principy demokracie. Tyto další nepřímé efekty současně zpětně působí na ekonomický blahobyt země. Vzdělávání svými efekty snižuje náklady státu na různé sociální výpomoci, dávky a další finanční výdaje. Více lidí s vyšším vzděláním schopných se sami o sebe postarat znamená nižší existenční závislost a nároky na finanční pomoc plynoucí od státu. Současně více osob s lepším vzděláním a vyššími příjmy může představovat pro státní rozpočet i nárůst daňových výnosů.⁸

Zmíněné výnosy – v převážné míře individuální, které dospělí mohou dosáhnout nepřetržitým aktivním rozvojem svých znalostí, jsou na druhé straně snižovány negativními faktory, zatěžujícími vzdělávání dospělých dodatečnými náklady, s nimiž se studenti počátečního vzdělávání nemusí potýkat. Kromě standardních nákladů vzdělávání, jako jsou platby za vzdělávací kurzy, nákup studijního materiálu, výdaje na dopravu, snižují prospěšnost zmíněných výnosů vzdělávání v pozdějším věku – pro toto období – specifické tlaky, mající značně destimulační vliv na postoje dospělých ohledně jejich dalšího znalostního rozvoje. Rostoucí věk zároveň vliv této „negativní protisíly“ posiluje. Zejména se jedná o:

- Kratší dobu realizace výnosů z investice do vzdělání – s rostoucím věkem se zkracuje období, kdy je možné využít nabyté dovednosti a ziskát odpovídající prospěch; kratší zbývající doba pracovního života pro dospělé pracovníky klade tlak na období amortizace investičních nákladů spojených se vzděláváním. Delší vzdělávací programy současně znamenají zkrácení období pro realizaci výnosů z investic. Přestože vzdělávání přispívá k oddálení od-

⁸ Za předpokladu, že míra zdanění v dané zemi nepůsobí destimulačně na zvyšování příjmu, popř. nevede k odchodu (faktickému nebo administrativnímu) osob s vyššími příjmy do zemí s příznivějším daňovým prostředím.

chodu do důchodu, zkracování zbývajících období pracovního života bude pravděpodobně s rostoucím věkem posilovat neochotu k dalšímu vzdělávání a zvyšování znalostí a úrovně lidského kapitálu.

- Vyšší náklady obětované příležitosti – snížení příjmu po dobu vzdělávání vede ve vyšším věku k citelnějšímu propadu příjmů, které se naopak s rostoucím věkem zvyšují; v případě, že si vzdělávání vyžaduje omezení výkonu zaměstnání, budou náklady obětované příležitosti ušlých příjmů významně vyšší u starších dospělých, přičemž u lidí s nižší úrovní dosaženého vzdělání bude tento vliv slabší než v případě vysoce kvalifikovaných jedinců. Ve vztahu k rostoucímu věku tak vykazují vzdělávací náklady zvyšující tendenci a posilují neochotu dospělých k investicím do dalšího rozvoje jejich znalostí.
- Negativní dopady na budoucí výši starobního důchodu – pokles příjmu v důsledku účasti na vzdělávání ve vyšším věku vede k obavám z nižšího důchodu, při jehož stanovení se zohledňuje předchozí úroveň příjmů (zejména je-li toto časové období omezeno na několik posledních let těsně předcházejících odchodu do důchodu); destimulačně bude působit také opatření v podobě pevně stanoveného věku odchodu do důchodu, který tak neumožní prodloužení období pro realizaci potenciálních výnosů z investic do vzdělávání učiněných zejména ve vyšším věku.
- Nejistota realizace výnosů – případné výnosy ve formě vyšších příjmů v souvislosti se zvýšením vzdělání v pozdějších letech mohou být předmětem značné nejistoty. Využití nově získaných znalostí a dovedností může často vyžadovat odchod k jinému zaměstnavateli, což však zároveň znamená – zejména ve vyšším věku – značnou ztrátu mzdového zvýhodnění v podobě tzv. seniority (zvyšování příjmu s délkou výkonu zaměstnání u jednoho zaměstnavatele), čímž se současně zruší část očekávaných zisků v souvislosti se zvýšením vzdělání.
- Negativní psychické stimuly – obavy ze selhání v učení, nutnost obnovení učebních návyků.

Nejvýrazněji působí tato negativa ve formálním vzdělávání, což je jedním z důvodů, proč dospělí častěji upřednostňují neformální vzdělávání a informální učení. Formální vzdělávání většinou vyžaduje delší dobu strávenou studiem a náklady jsou podstatně vyšší (přímé náklady studia, náklady obětované příležitosti i další zkrácení již tak omezené doby k realizaci výnosů). V případě neformálního odborného vzdělávání se jedná spíše o krátkodobější kurzy organizované většinou zaměstnavatelem, kdy je účast zaměstnanci hrazena.

Neformální zájmové kurzy navštěvují jedinci ve svém volném čase a kromě nákladů na poplatky a pomůcky nejsou ostatní náklady významné, stejně jako psychické bariéry zde působí méně intenzivněji. Nezáměrné (informální) učení, vzhledem ke své povaze, není zmíněnými náklady příliš výrazně zatěžováno.

2 Cílová skupina vzdělávání dospělých

V předchozích subkapitolách představené faktory významně ovlivňují rozsah a podobu realizace vzdělávacích aktivit dospělých studentů. Z hlediska srovnání míry účasti dospělé populace mezi členskými zeměmi EU je zapojení českých dospělých do aktivit dalšího vzdělávání nedostatečné.⁹ Charakteristiku postojů dospělé populace v České republice lze přiblížit s využitím výsledků výše zmíněného šetření.¹⁰ Výsledky šetření mezi reprezentanty populace ve věku 15–74 let v roce 2005 (zpracováno 1676 odpovědí) ukazují na převažující nezájem dále se vzdělávat po ukončení počátečního vzdělávání. Zájem projevil 46 % oproti 54 % oslovených respondentů, kteří se vyslovili negativně ohledně úvah o jejich účasti v dalších vzdělávacích aktivitách. Nedostatečná vlastní iniciativa k dalšímu vzdělávání byla nejčastěji respondenty individuálně zdůvodňována nepotřebností dalšího vzdělávání (49 %), nedostatkem času (45 %), nechutí se učit, vyšším věkem a s ním spojenými obtížemi při osvojování si nových znalostí (10 %). Hlavní bariéry systému dalšího vzdělávání byly respondenty spatřovány zejména v ceně vzdělávacích kurzů, která byla považována za příliš vysokou (uvedlo 77 % respondentů). Více než polovině brání v další účasti na vzdělávání časová omezení (54 %). Nevyhovující vzdělávací nabídka neuspokojuje potřeby 45 % dospělých osob a shodnému podílu respondentů chybí informace o možnostech dalšího vzdělávání.

Na základě řady existujících studií¹¹ lze vypožorovat hlavní obecně platné trendy v účasti dospělých na dalším vzdělávání. Výsledky potvrzují výrazné

⁹ Nejvyšších hodnot ze zemí EU v podílu dospělých, kteří se dále vzdělávají, dosahují Švédsko, Dánsko, Velká Británie, Finsko, Nizozemí, Slovinsko a Rakousko. Všechny jmenované země již v současné době převyšují cíl stanovený Evropskou unií pro rok 2010, kdy by průměrná účast dospělé populace na celoživotním vzdělávání měla dosáhnout hodnoty 12,5 % (ČR 7,8 %). Zdroj dat: Structural indicators.Eurostat. [online]. Poslední revize 20. 11. 2009 [cit.2010-02-15]. Dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiem080>.

¹⁰ Kotíková, J. – Remr, J. *Podpora zaměstnávání starších osob. Souhrnná zpráva*. Praha: VÚPSV, v. v. i., Market s. r. o., 2007. 30 s. ISBN 978-80-7416-001-1.

¹¹ Mimo jiné lze vybrat např. *Promoting Adult Learning*. Paris: OECD, 2005. 147 p. ISBN: 92-64-01092-0; *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*. Paris: OECD, 2003. ISBN 92-64-19943-8; Czesaná, V. – Matoušková, Z. – Havlíčková, V. *Další vzdělávání v ČR*.

propojení dosažené úrovně vzdělání v počátečním vzdělávání a zapojení do aktivit dalšího vzdělávání, kdy vyšší úrovně vzdělání zvyšují pravděpodobnost další účasti ve vzdělávání v dospělém věku. Důsledkem tohoto stavu je, že více kvalifikovaní se dále vzdělávají mnohem častěji, než lidé s nízkou či nedostatečnou kvalifikací, kteří zároveň představují skupinu s nejvyšší potřebou dalšího vzdělávání. Negativní závislost lze nalézt i ve vztahu mezi účastí dospělých a jejich věkem. S narůstajícím věkem dochází k poklesu míry účasti a výrazněji se prosazují bariéry odrazující zejména skupiny vyšších věkových kategorií od dalšího vzdělávání. Jedná se o již výše zmíněné bariéry, jako např. zkracování období čerpání výnosů z investic do dalšího vzdělávání, vyšší námahu spojenou s osvojením si nových poznatků, nechuť k učení či ztrátu důvěry ve vlastní schopnosti a nižší pravděpodobnost opětovného získání zaměstnání i po úspěšném absolvování dalšího vzdělávání. Souvislosti lze také nalézt mezi účastí dospělých a jejich ekonomickou aktivitou. Nejčastěji se dále vzdělávají zaměstnané dospělé osoby, zatímco nejméně se do vzdělávání zapojují osoby ekonomicky neaktivní. Mezi těmito skupinami pak stojí osoby nezaměstnané.

Vymezené závěry potvrdily také výsledky zmíněného šetření VÚPSV¹², s jejichž využitím je možné stanovit hlavní znaky českých dospělých osob, nejčastěji se účastnících dalšího vzdělávání. Jedná se zejména o zaměstnané osoby, především ze sektoru služeb, minimálně s úplným středním vzděláním, převážně ve věku do 50 let, jež si chtějí rozšířit či doplnit odborné znalosti o nejnovější poznatky a získat nové dovednosti v oboru svých zálib.

Vzhledem k řadě odlišností mezi studenty dalšího vzdělávání a žáky v počátečním vzdělávání je nutné přizpůsobit způsoby předávání znalostí a osvojování si dovedností studenty v jednotlivých etapách celoživotního učení. V případě dospělých jsou to tedy zejména již získané praktické a pracovní dovednosti, životní zkušenosti a výrazná časová omezení, jež je nutné zohlednit a promítnout při výběru vhodného či vytváření zcela nového způsobu předkládání poznatků respektujícího specifické potřeby dospělých studentů. Tradiční výukové

Working Paper NOZV – NVF č. 6/2006. Praha: NVF, 2006. 32 s.; Czesaná, V. – Matoušková, Z. – Havlíčková, V. – Šimová, Z. *Vzdělávání starších osob jako rozhodující předpoklad jejich zaměstnatelnosti.* Praha: NVF, 2006. 78 s. Podkladová studie v rámci projektu „Podpora zaměstnávání starších osob“.; *Podpora zaměstnávání starších osob. Souhrnná zpráva. Příloha IV. Závěrečná zpráva z výzkumu. Zaměstnávání starších osob. Organizace.* Praha: VÚPSV, Markent. 2007, 74 s.; Czesaná, V. – Matoušková, Z. – Vymazal, J. *Nerovnosti v účasti dospělých na dalším vzdělávání. Working Paper NOZV – NVF č. 1/2005.* Praha: NVF, 2005. 49 s. ISSN 1801-5476.

¹² *Podpora zaměstnávání starších osob. Příloha IV: Výsledky sociologických šetření.* Praha: Market s. r. o., 2005, 2006.

metody využívané v počátečním vzdělávání lze přenést i do dalšího vzdělávání, ale bez jejich korekce s ohledem na odlišnosti dospělých studentů se nemusí ukázat jako nejvhodnější a v horších případech mohou dokonce vyvolat opačné nežádoucí účinky v podobě odchodů a odmítání dalšího vzdělávání ze strany dospělých zájemců o vzdělávání. Tradiční vzdělávací formy (tzv. C-learning)¹³ představují přímou výuku vedenou vyučujícím před skupinou studentů, kdy předkládání poznatků a znalostí probíhá ve směru od lektora k žákům v pevně stanoveném čase, místě a podle vymezeného rozvrhu. Studenti podřizují výuce svůj denní rozvrh, jejich pozice ve výuce spočívá spíše v pasivním příjmu prezentovaných poznatků. Tato kategorie zahrnuje klasické výukové lekce v podobě výukových hodin, přednášek, seminářů apod. Nezbytnost přizpůsobení stylu výuky ve prospěch dospělých studentů potvrzují také výsledky výše uvedeného výzkumu, které ukazují, že téměř ¾ dotázaných respondentů by přivítaly více individualizované metody výuky, lépe vyhovující jejich potřebám. Nabízí se zde tak příležitost pro inovativní alternativní možnosti rozvoje znalostí dospělých, umožňující studium převážně mimo tradiční vzdělávací prostředí, které stručně představuje následující subkapitola.

2.1 Alternativní možnosti rozvoje znalostí dospělých

Řešení nízké účasti dospělých ve vzdělávacích aktivitách nespočívá pouze v odstranění nedostatku financí potenciálních dospělých studentů. Centrální problém představuje individuální motivace a zájem dospělých, na jejíž tvorbě se vedle finanční stránky studia podílí i celá řada dalších významných faktorů (časová omezení, metody výuky, dostupnost informací, kvalitní nabídka vzdělávacích aktivit přizpůsobená potřebám dospělých studentů apod.). Požadavky kladené na způsob realizace dalšího vzdělávání zahrnují zejména vyšší časovou a prostorovou flexibilitu, osobní přizpůsobení potřebám jednotlivců a odpovídající studijní podporu. Přestože lze nalézt řadu existujících, či právě vznikajících alternativních možností znalostního rozvoje dospělých, zůstává zde stále značný prostor pro jejich dokonalejší a širší uplatnění.

Alternativní možnosti vzdělávání, vymykající se tradičním výukovým postupům a lépe zohledňující specifické potřeby zájemců o další vzdělávání v dospělém věku, zahrnují dálkové a distanční vzdělávání, kdy dospělí studují převážně mimo tradiční vzdělávací prostředí, e-Learning a m-Learning, využívající rozvoje informačních technologií ve vzdělávání, kombinované studium a otevřené

¹³ Písmeno „C“ v anglickém pojmu C-learning ukazuje na tradiční vzdělávání vedené učitelem/lektorem ve třídě, anglicky classroom.

univerzity. Alternativní cestu k získání oficiálně uznané kvalifikace nabízí proces uznávání znalostí a dovedností, a to na základě zájemcem prokázaných znalostí, bez ohledu na způsob, místo a čas potřebných k jejich osvojení. Rychlejší a snadnější dosažení oficiální úrovně vzdělání na základě prokázání znalostí a bez nutnosti absolvování vzdělávacího programu omezí absence studujícího zaměstnance a k vzdělávání nemotivující náklady ušlých příjmů.

Dálkové vzdělávání

Dospělí studenti se v pravidelných termínech účastní konzultací a přednášek konaných většinou o víkendech. Probírané učivo je shodné s prezenčními studijními programy, ale v dálkové formě jsou studentům najednou předkládány větší obsahové celky. Stejně tak i výukový materiál je většinou převzat z prezenčního studia.

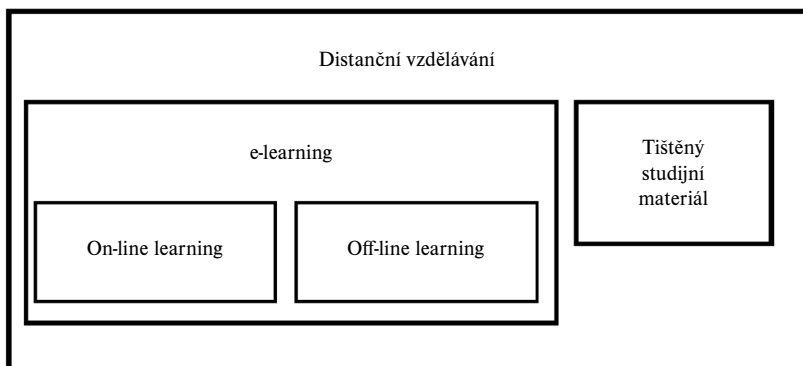
Distanční vzdělávání

Vzdělávání, probíhající mimo prostory vzdělávací instituce, založené na samostudiu dospělých, využívající studijních materiálů dostupných v rozmanité formě (tištěné učebnice, počítačové, audio/video výukové programy, on-line výukové kurzy apod.). Kontakt studentů s vyučujícími je udržován prostřednictvím vhodných komunikačních prostředků (e-mail, telefon, fax, internetové diskuze, video konference apod.). Přesto i v distančním vzdělávání dochází k fyzickému setkání účastníků a vyučujících, a to především na závěr kurzu při zkoušce. V průběhu studia tuto možnost nabízí tzv. tutoriál, což je nepovinné setkání studentů s vyučujícím neboli tutorem. Setkání nabízí možnost např. osobní diskuze s ostatními účastníky kurzu, vzájemné porovnání studijních výsledků, převzetí tištěných materiálů, a kde to probírané učivo vyžaduje, i jeho praktické prozkoušení ve specializovaných učebnách.

E-learning

E-learningem se rozumí vzdělávání realizované prostřednictvím elektronických technologických prostředků zahrnujících osobní počítače vybavené výukovými kurzy, Internet (on-line internetové vzdělávací kurzy, videokonference), Intranet, televizní a satelitní vysílání, audio a video nahrávky, nosiče CD-ROM. E-learning lze označit jako elektronické učení. Právě důraz na využití techniky – jako hlavního nástroje vzdělávání – vymezuje e-learning jako samostatnou podskupinu distančního vzdělávání, které navíc zahrnuje ještě vzdělávání využívající psané texty (učebnice, články v papírové podobě) i poštovní korespondenci.

E-learning není synonymem pro On-line learning, jež označuje pouze vzdělávání probíhající prostřednictvím počítačových sítí (Internet, Intranet). On-line learning tak souhrnně pojmenovává pouze část celého elektronického vzdělávání. Elektronická výuka může probíhat jako synchronní, nebo asynchronní. Synchronní výuka označuje situaci, kdy jsou současně ve stejném čase ve vzájemném spojení studenti a jejich lektor (např. videokonference, virtuální třídy apod.). E-learning bez paralelní „živé“ komunikace s lektorem či účastníky kurzu je označováno jako asynchronní. Příkladem jsou různé elektronické internetové kurzy, výukové programy na nosičích CD-ROM, videonahrávky, e-mail, jež nemají nijak stanoven termín výuky a dospělí je tak mohou „navštívit – spustit“ kdykoliv podle svých časových možností. Při asynchronní výuce je tak proces osvojování si znalostí časově oddělen od vzájemné komunikační vazby mezi lektorem a ostatními účastníky kurzu, popř. zde tato vazba může zcela chybět.

Obr. 1: Rozlišení e-learningu a distančního vzdělávání (Zdroj: Vychová, 2008).

Vzdělávání prostřednictvím moderních technologií je spojeno s řadou výhod, i když i v jejich případě současně existují určitá negativa. V odborné literatuře¹⁴ a samotné výzkumné praxi je jejich zmapování a diskuzi věnována

¹⁴ Bachman, K. *Corporate E-learning: Exploring a New Frontier*. [on-line]. WR Hambrecht + Co, 2000. 90 s. Dostupné z <http://www.astd.org/NR/rdonlyres/E2CF5659-B67B-4D96-9D85-BFAC308D0E28/0/hambrecht.pdf>; Bartolic-Zlomislic, S. – Bates, A. W. *Investing in Online Learning: Potential Benefits and Limitations*. [on-line]. The University of British Columbia, 1999. [cit. 2007-08-23.]. Dostupné z <http://bates.cstudies.ubc.ca/investing.html>; Block, H. – Dobell, B. *The e-Bang Theory*. *Banc of America Securities*. [on-line]. 1999. 297 s. Dostupné z http://www.conferenceboard.ca/elearning/downloads/industry_analysis/banc_of_america/e-bangreport.

široká pozornost. Vedle řady skutečností, které si uživatelé těchto technologií sami uvědomují, lze nalézt další, méně často zmiňované klady a zápory spojené s využitím moderních technologií k znalostnímu rozvoji. Výhody a nevýhody e-learningu lze stručně charakterizovat následovně:

Výhody e-learningu

- + **Dostupnost** – časová a geografická dostupnost vzdělávání. Vzdělávat se je možné odkudkoliv (za předpokladu vybavení potřebnou technikou) a kdykoliv během 24 hodin denně a 7 dní v týdnu. Nepřetržitá dostupnost výuky.
- + **Respektování potřeb** – tempo a doba vzdělávání se přizpůsobuje potřebám studujících dospělých, nikoliv časovému rozvrhu vyučujícího.
- + **Komplexnější informační databáze** – e-learning umožňuje využít hyperodkazy propojující předkládané poznatky s dalšími zpřesňujícími a tyto poznatky rozšiřujícími informacemi, jež nejsou přímo součástí probírané lekce. Aktivní odkaz přímo předloží studentům další učební materiál, který by si v případě klasického používání textových učebnic museli manuálně vyhledat v knihovně v dalších publikacích. V textových učebnicích lze pouze uvést odkaz na další literaturu, bez možnosti jejího okamžitého zobrazení, jako je tomu u e-learningu, kde po jednom kliknutí na odkaz se zobrazí další informace (např. část textu z jiných lekcí, nebo soubory uložené na výukovém disku jako doplňkové, přímo další zdroje informací na Internetu apod.). Elektronické vzdělávání tak může studentům předkládat více poznatků na minimálním prostoru při vhodném grafickém a názorném zpracování, zachovávajícím přehlednost textu. V případě „klasických“ textových učebnic ani není reálné předpokládat, že by byly při současném dodržení požadavku na přehlednost a přiměřenost objemu publikace schopné zabezpečit takový rozsah informací.
- + **Aktivita všech studentů** – diskuze se zúčastňují snadněji všichni účastníci, včetně jedinců, kteří v klasické třídě neměli odvahu vstupovat do debat a aktivněji se zapojovat do výuky. Přispívá k tomu vyšší anonymita jedinců, s níž je spojena nižší obava a ostych z prezentace vlastního názoru a zesměšnění před ostatními studenty, delší doba na rozmyšlení a zformulování konkrétního dotazu či názoru. Otázky je také možné pokládat postupně v návaznosti na probírané učivo nebo se i vracet k již probíranému tématu,

pdf; *E-learning: A White Paper from IsoDynamic*. [on-line]. 2001. 12. s. Dostupné z http://www.isodynamic.com/web/pdf/IsoDynamic_elearning_white_paper.pdf; *Facts, Figures and Forces Behind E-learning*. *Elearnframe*. [on-line]. 2000. 80. s. Dostupné z <http://www.learnframe.com/aboutelearning/elearningfacts.pdf>.

ale ještě ne zcela pochopenému. Vyšší aktivita ze strany jedince je současně dána důrazem na intenzivnější zapojení každého studenta, který se nemůže schovat v kolektivu třídy, jako je tomu v případě klasické výuky ve třídě (C-learning), a každému je tak dán prostor se vyjádřit. Naproti tomu v klasické výuce nejčastěji diskutují méně stydliví a hovornější studenti. Zapojením do diskuze studenti regulérně prokazují svoji účast v kurzu, čímž jsou opět nuceni k aktivnímu podílu na výuce. Vyšší míra interaktivity a individuální angažovanosti je pro studenty jednoznačným přínosem.

- + **Nestresující vzdělávací prostředí** – výuka probíhá ve známém, pro jedince většinou přátelském prostředí, nezátíženém stresem, který je častým problémem právě v případě fyzické přítomnosti studenta v třídním kolektivu.
- + **Jedinec jako středový bod vzdělávacího procesu** – studující se stává středem vzdělávacího procesu, jeho aktivním účastníkem, aktivně vyhledávajícím a zjišťujícím potřebné informace.
- + **Rozmanitost v sestavování obsahu vzdělávání.**
- + **Snadná komunikace mezi studujícím a lektorem.**
- + **Úspora nákladů** – úspora nákladů na vzdělávání v důsledku rychlejší realizace vzdělávání, vyšší míry ukončení vzdělávání, nižší absence při výkonu zaměstnání v důsledku vzdělávání (není nutné vynakládat čas na cestu na kurzy, kratší doba vzdělávání, možnost studia ve volném čase), neexistence dopravních výdajů, výdajů na ubytování a stravování spojených se studiem realizovaným mimo pracoviště či domov jedince.
- + **Časová úspora** – e-learningové programy vyžadují od studentů méně času než v případě návštěvy klasické výuky (úspora času je odhadována na 30–60 %). Čas potřebný na studium je zde omezen skutečně na dobu získávání znalostí, nejsou zde další časové náklady spojené s cestováním za vzděláváním, s návštěvou kurzů probíhajících v tradičních výukových prostorách mimo zaměstnání či domov studenta. Úspora času je dána i zaměřením studia pouze na nové, pro studenta dosud neznámé učivo. Vynechání, či zběžné prostudování již dříve známé látky urychluje postup studentů vzdělávacím kurzem.
- + **Úspokojení vzdělávací potřeby značného počtu zájemců** – možnost studia dostupná více zájemcům, kdy lze přijmout ke studiu více uchazečů bez nutnosti rozšíření kapacity škol.
- + **Efektivnější vzdělávací proces** – studenti postupují obsahem podle svých potřeb, rozsah výukové jednotky si stanovují podle svých možností, již známé učivo přecházejí. Postup vzdělávacími lekcemi je v e-learningu rychlejší (od-

hady uvádí o 50 % rychlejší postup u elektronického vzdělávání ve srovnání s klasickými formami výuky). Vyšší pravděpodobnost porozumění a osvojení si probírané látky díky možnosti zopakování úplného a přesného výkladu učiva, využití pomůcek pro názorný výklad (video, audio, interaktivní hry apod.).

- + **Vyšší studijní úspěšnost** – e-learning vykazuje vyšší míru úspěšného ukončení kurzu, zejména díky možnostem přizpůsobení vzdělávání konkrétním potřebám a úrovni znalostí dospělých studentů. Studium probíhá v čase, který dospělým studentům vyhovuje a volí si z obsahu jen neznámé učivo, což odstraňuje ze vzdělávacího procesu prvky nudy, vyvolané neustálým opakováním již dříve osvojené látky a zkracuje čas potřebný již jen k osvojení si nových znalostí.
- + **Konzistentnost vzdělávacího obsahu** – e-learning nabízí velkému počtu lidí, bez ohledu na jejich geografickou polohu či odlišný čas studia, shodné vzdělávání totožné kvality a rozsahu. Obsah lekce se nemění v závislosti na přednesu vyučujícího, který se při klasické výuce v každé hodině proměňuje. Probírané učivo lze opakovaně přehrávat a vracet se k výkladu zachovávajícímu si svoji stálost. Naproti klasické výuce je tak učební látka stále dostupná a komplexní. V klasické výuce část přednášených poznatků studentům často unikne. Nepoznamenané chybějící informace je pak obtížné získat. Ztráta či nepřesnost zaznamenaných poznatků v případě e-learningu nehrozí díky předkládání komplexně předem zpracovaných výukových lekcí. Na rozdíl od klasické výuky, kde není možné se vrátit k přesnému výkladu látky, ale pouze k poznámkám, jejichž kvalita záleží na jejich autorovi, jeho pozornosti a míře pochopení a porozumění látce již při prvním výkladu, nabízí e-learning možnost individuálně se vracet k stále stejně kvalitnímu výkladu.
- + **Propracovanost vzdělávacích lekcí** – konečná podoba výukové lekce je sestavována před samotným vzděláváním. Následné otestování pilotních verzí upozorní na případné nedostatky, jež jsou odstraněny ještě před zahájením samotné výuky. Studenti mají k dispozici až konečné kvalitní verze vzdělávacího programu bez funkčních či obsahových chyb. Předem vytvořené a odzkoušené výukové lekce odstraňují riziko spontánního výkladu, při kterém může dojít k snížení jeho přehlednosti a účinnosti.
- + **Individualismus** – e-learning je vhodný způsob vzdělávání zohledňující individuální charakteristiky účastníků. Vzdělávací činnosti se zde přizpůsobují jednotlivcům, a nikoliv naopak. Tempo osvojování poznatků si volí každý jedinec sám, podle svých schopností a možností. Studenti s lepšími

vzdělávacími předpoklady postupují vzdělávacími lekcemi rychleji, aniž by byli zdržováni ostatními studenty, kteří potřebují k porozumění látce delší časový prostor. Na rozdíl od tradiční výuky ve třídě tak zde odpadají problémy rozdílných úrovní vzdělávacích schopností studentů a z toho pramenící nespokojenost „rychlejších“ studentů s pomalým až nudným výkladem a naopak „pomalejších“ studentů s příliš rychlým předkládáním informací a jejich nedostatečným pochopením, což vede v krajním případě až k jejich frustraci. Čas strávený každým účastníkem vzdělávacího kurzu nad úspěšným zvládnutím výukové lekce a celého programu tak odpovídá jeho studijním schopnostem a potřebám.

- + **Kontrola učebních výsledků** – návaznost e-learningových lekcí a podmínění postupu do další úspěšným vyplněním závěrečných testů na konci právě absolvované lekce zajišťuje ověření míry osvojení poznatků, jejichž dostatečná znalost je předpokladem porozumění učiva v dalších lekcích. Na základě zjištěných neznalostí lze poskytnout studentům odkazy na doplňující materiály, či přímé zpětné propojení na části lekce, kde byla problémová látka probírána. Nepochopení či nutnost doplnění znalostí je rozpoznáno dříve, než je tomu u klasické výuky, kdy se nedostatky zjistí až při zkoušení či testu na konci uzavíraného tematického celku. Využití e-learningových produktů ke vzdělávání pracovníků současně nabízí zaměstnavatelům účinný nástroj snadnější evidence „docházky“ a návštěvnosti kurzů a sledování studijní úspěšnosti zaměstnanců.
- + **Flexibilita** – e-learning poskytuje vhodné řešení pro sladění současného souběhu studijních povinností, výkonu zaměstnání a ostatních životních rolí dospělým zájemcům o další vzdělávání.
- + **Doprovodné vzdělávací efekty** – vzdělávání realizované prostřednictvím moderních technických prostředků dále u studujících dospělých rozvíjí i dovednosti práce s těmito prostředky. Specifický průběh vzdělávání, který je založen především na práci s textem, tedy zejména jeho čtení, vyhodnocování zjištěných informací a písemném projevu, dále rozvíjí i jejich literární gramotnost¹⁵. Elektronické vzdělávání tak přináší přidružené efekty, kdy si studenti vedle vzdělávacího obsahu kurzu osvojují i další dovednosti, především tedy práci s počítačem, Internetem, zlepšení písemného projevu a čtecích schopností.

¹⁵ Literární gramotnost (prose literacy) – znalosti a dovednosti potřebné k porozumění a využití informací obsažených v textech, zahrnujících články, zprávy, básně i beletrii.

- + **Předmět diskuze podřízen zájmu studentů** – studenti pokládají lektorovi dotazy ve shodě s jejich potřebami a obdrží odpovědi přesně na to, co je zajímá. Prostor pro otázky a jejich zodpovězení zde nebude omezen, jak je tomu v případě klasické výuky ve třídě, kdy je možné poskytnout odpověď jen na určité množství otázek současně se vztahujících pouze k hlavnímu probíranému tématu.
- + **On-line konzultace** – v případě e-kurzů vedených lektorem probíhají konzultace mezi ním a studenty prostřednictvím e-mailu či internetových diskuzí. Přístup k vyučujícímu tak není omezen pouze na dobu stanovenou konzultačními hodinami, jejichž termín nemusí pracujícím dospělým studentům vyhovovat.
- + **Elektronické knihovny** – elektronický přístup do knihoven oproti klasickým textovým učebnicím umožní používat materiály a publikace v elektronické podobě více studentům najednou.
- + **Podpora týmové spolupráce bez ohledu na časové možnosti studentů** – internetové diskuzní skupiny rozvíjí spolupráci mezi účastníky kurzu. Výhoda spočívá v nepotřebnosti fyzického setkání účastníků v určeném čase a na jednom místě. Odpadají zde problémy s hledáním konkrétní doby a místa, které by vyhovovalo všem účastníkům, kteří se naopak zapojují do diskuze v čase, jenž jim vyhovuje.
- + **Odbornost lektorů** – časová flexibilita výuky umožňuje zapojit do výuky i řadu odborných expertů, kterým klasická výuka konaná v pevném termínu a na konkrétním čase nedává příležitost stát se vyučujícím. Časová flexibilita dovoluje odborným expertům průběžně se zapojovat do výkladu jednotlivých tematických částí a předkládat studentům zkušenosti z praxe.
- + **Aktualizace obsahu** – rychlejší, snazší a méně nákladná aktualizace studijního e-materiálu, než je tomu v případě časově náročnějšího a nákladného tisku nových aktualizovaných textových učebnic.

Nevýhody e-learningu:

- **Vyšší počáteční náklady** – vyšší náklady spojené se zahájením vzdělávání – vývoj softwaru, náročnější sestavení kurzů (strana poskytovatelů), pořízení počítačového vybavení a zajištění přístupu k Internetu (strana účastníků).
- **Vyšší nároky na lektory** – vyšší časové zatížení lektorů, kteří musí individuálně zvlášť odpovídat na každou otázku od jednotlivých studentů, přičemž objem těchto otázek může být několikrát větší než v případě klasické výuky. Lektor musí být současně dostatečně vybaven technickými dovednostmi.

- **Obtížnost písemného projevu** – studentům může činit problémy písemně vyjádřit své dotazy a názory. To je zapříčiněno především nižší rychlostí psaní oproti jejich mluvenému projevu, nutností kontroly pravopisu a náročností psaného projevu pro docílení preciznosti znění položené otázky ve srovnání s osobním rozhovorem, kdy je možné podat případné dovysvětlení či doplnění otázky. Zřejmě zde tak některé otázky ani nezazní nebo budou položeny nepřesně.
- **Obavy z techniky** – otázkou zůstává ochota studentů vzdělávat se prostřednictvím inovativního e-learningu vyžadujícího od studentů alespoň částečné znalosti práce s potřebným technickým vybavením, překonání jejich strachu a předsudků k práci s moderní technikou a úhradu vyšších pořizovací nákladů nutného vybavení.
- **Individuální odpovědnost** – předpokladem úspěšného vzdělávání je samostatnost a disciplína při učení. Dospělí musí být schopni sebeřízeného učení. Samostudium vyžaduje od jedinců vlastní řízení vzdělávacích aktivit a na ně věnovaného času, stejně jako zajištění dostatečných financí na úhradu počátečních vyšších nákladů.
- **Nevhodnost pro některé vzdělávací programy** – e-learning není vhodný pro veškeré vzdělávací programy, především pro ty s vyššími nároky na praktické a odbornější dovednosti, jejichž osvojení si vyžaduje praktický výcvik (např. pokusy v laboratořích, či výuka základů obsluhy počítačů, která také není vhodná pro e-learningové kurzy). Jako méně vhodným se e-vzdělávání jeví také v případě výuky sociálním, specifickým fyzickým či emočním dovednostem. Stejně tak e-learning nebude příliš přístupnou vzdělávací formou pro určité cílové skupiny dospělých potýkajících se s omezenými vzdělávacími předpoklady a schopnostmi.
- **Omezené sociální kontakty** – tento nejběžněji používaný argument proti e-learningu, poukazující na osamělost a nedostatečné přímé sociální kontakty s ostatními účastníky, v případě vzdělávání dospělých zřejmě neobstojí, neboť zde platí více než jinde, že dospělí mají během dne dostatek příležitosti k osobním kontaktům. Potřebný kontakt se spolustudenty daného kurzu je možné zprostředkovat e-maily, video/telekonferencemi, internetovými diskuzemi (chaty).

Kombinované studium

Kombinované studium částečně řeší nevýhody vzdělávacích forem, které od sebe oddělují vyučující a studenty. Zejména je využíváno všude tam, kde si

osvojení určitých dovedností vyžaduje praktické vyzkoušení, či vzájemnou spolupráci fyzicky přítomných studentů. Převážná část studia tedy nadále probíhá jako samostudium s využitím dostupných technických prostředků, ale v případě, kde si to učivo vyžaduje, je výuka realizována přímo ve vzdělávací instituci s fyzickou účastí studentů.

Otevřená univerzita

Vzdělávací instituce nabízející přístup k vysokoškolskému studiu dospělým bez ohledu na úroveň jejich předchozího dosaženého vzdělání. Jedinou vstupní podmínkou je určitá věková hranice. Pro studium jsou také využívány formy distančního vzdělávání. Stejně jako v ostatních případech samostudia, i zde nejsou součástí vzdělávací nabídky univerzit obory, které se svojí povahou nehodí k distančnímu vzdělávání (např. medicína, tanec, hra na hudební nástroj apod.).

M-learning¹⁶

Využívání mobilních technologií v procesu vzdělávání, kdy je možné se vzdělávat i prostřednictvím např. mobilních telefonů, palmtop počítačů, osobních organizérů či kapesních počítačů, označuje pojem m-learning. Písmeno „M“ před anglickým slovíčkem learning je zkratkou pro anglický výraz mobile, jenž v českém překladu znamená „mobilní, pohyblivý, proměnlivý.“ V pozadí písmenka M, nahrazujícího slovíčko mobile, tak stojí mobilní technologie. Použití mobilních telefonů a různých přenosných zařízení spolu s neformálními či na hrách založenými postupy může učinit vzdělávání zábavou a motivovat k účasti na zvyšování znalostí a dovedností v průběhu života. Zábavnost, netradičnost a dostupnost mobilních přístrojů může přivést zpět k učení ty, pro něž nebyla škola příjemnou zkušeností, či jsou zklamaní tradiční výukou. Podobně

¹⁶ První zkušenosti s M-learningem byly ověřovány v rámci tříletého projektu za podpory Evropské unie ve Spojeném Království, Švédsku a Itálii. Pilotní projekt, jehož cílem bylo zjistit možnosti využití mobilních a většinou občanů dostupných technologií ke vzdělávání, byl omezen pouze na mladé lidi ve věku 16–24 let z rizikových skupin ohrožených sociálním vyloučením. Převážně se jedná o lidi s nedostatečnými dovednostmi v psaní a čtení, s problémy v řešení početních úloh, většinou se nacházející mimo vzdělávací systém či přípravu na povolání, dlouhodobě nezaměstnané. Snahou projektu bylo zlepšit úroveň gramotnosti, početních dovedností mladých lidí a zvýšit jejich účast na vzdělávání v celé Evropské unii. M-learning tak využívá zájmu mladých o mobilní telefony a ostatní přenosné přístroje, pomocí nichž se snaží zvyšovat vzdělanost mezi mladými lidmi. Projekt M-learning měl ověřit využití současných mobilních technologií k „vtážení“ občanů do vzdělávacích aktivit, k nastartování změny jejich postojů k učení, k zvýšení jejich dovedností a k zlepšení jejich životů. Po ukončení projektu v roce 2004 byla skupina potenciálních uživatelů M-learningu zcela rozšířena na celou populaci bez věkového omezení.

lze zapojit do vzdělávání nezaměstnané, občany s nízkou kvalifikací a všechny, kteří se po absolvování školy už dále nevzdělávají. M-learning by také umožnil vzdělávat se lidem, kteří z různých důvodů nemohou navštěvovat vzdělávací instituce. Cílem m-learningu je vytvořit vzdělávací proces více flexibilní, dostupnější a osobnější. Vzdělávací témata se orientují na záliby cílových skupin, nejedná se tedy o dlouhodobé vzdělávací kurzy, ale o podporu schopností k dalšímu následnému vzdělávání, třeba i dlouhodobějším odborněji zaměřeným kurzům. Samotné vyučovací moduly, vycházející z daných témat, jsou navrženy tak, aby rozvíjely především základní dovednosti uživatelů, např. gramatiku a početní dovednosti. M-learning využívá java her v mobilních telefonech, speciálně vytvořených pro účely vzdělávání, SMS testů umožňujících prostřednictvím SMS zpráv prozkoušení znalostí. Uživatel obdrží do svého mobilního zařízení krátký test o několika otázkách s variantními odpověďmi. Čísla jeho odpovědí u jednotlivých otázek odešle na dané telefonní číslo a následně mu bude zasláno zpět vyhodnocení správnosti odpovědí. Další nástroj představují vzdělávací programy pro kapesní počítače (PDA), zahrnující celou řadu témat z oblastí běžného života jedince – např. jde o oblast zdraví, bezpečnost, základní početní dovednosti, výuku pravidel silničního provozu, běžné znalosti související s každodenními činnostmi, jako je např. nákup, vaření (vážení, měrné jednotky, ceny apod.), geografické znalosti (seznamování s městy) atd. Konkrétní ukázky lekcí lze nalézt přímo na Internetových stránkách www.m-learning.org.

Výhodou zvyšování základních dovedností touto cestou je zachování soukromí vzdělávaného, zbavení se studu za neznalost základních vědomostí, studium ve vlastním prostředí.

Uznávání znalostí a dovedností

Alternativní možnost získání kvalifikace až v průběhu dospělého pracovního života představuje prokázání osvojení si znalostí a dovedností jedincem a jejich oficiální uznání danou autoritou, bez současné povinnosti navštěvovat a úspěšně ukončit příslušný vzdělávací program. Kritériem pro udělení dokladu potvrzujícího získání kvalifikace je kompetentnost, tedy vybavenost daného jedince potřebnými znalostmi, nikoliv docházka do kurzů zakončená úspěšným složením závěrečné zkoušky. Možnost dosáhnout oficiálně uznané kvalifikace se tak otevírá většímu okruhu zájemců, a nikoliv pouze těm, kteří absolvují vzdělávací kurzy. Příprava ke zkoušce tak zabere mnohem méně času, neboť se zájemci soustředí pouze na chybějící znalosti a způsob jejich doplnění je zcela ponechán na individuálních rozhodnutích dospělých. Praktické dovednosti

nabývá dospělý převážně při výkonu zaměstnání, a proto se více ve své přípravě zaměří na teoretické otázky. Při přípravě na zkoušku se lze spolehnout na samostudium, nebo využít nabídek poskytovatelů vzdělávání.

Předpokladem k uznávání dovedností, na jehož základě lze získat osvědčení o dosažené kvalifikaci, je existence systému kvalifikací, tedy rámce vymezujícího pravidla fungování celého uznávacího procesu. Především se jedná o stanovení institucí oprávněných k ověřování dovedností a vydávání osvědčení, určení způsobu prověřování a hodnocení úrovně znalostí, uznávání dovedností, zajištění kontroly kvality systému. Nezbytnou součástí systému představuje soustava kvalifikací, jež podrobně vymezuje jednotlivé kvalifikace, zejména tedy jejich obsah a potřebné znalosti pro jejich získání (nejčastěji v podobě tzv. vzdělávacích standardů) a způsob ověření či prokázání deklarovaných znalostí pro každou kvalifikaci (hodnotící standardy).

Hlavní výhodou dosažení kvalifikace v rámci systému uznávání kvalifikací představuje zkrácení doby studia a s tím spojená značná finanční úspora. Absence studujícího zaměstnance a k vzdělávání nemotivující náklady ušlých příjmů se tak výrazně sníží. Rychlejší a snadnější získání oficiálně uznané kvalifikace ovlivní pozitivním směrem náhled dospělých na další možnosti zvyšování kvalifikace a především v případě nízkokvalifikovaných vede k získání základní, v počátečním vzdělávání nedosažené kvalifikace a otevření dalších studijních cest. Splnění vstupní podmínky k dalšímu studiu v podobě deklarace dosažení určitého vzdělání je tak mnohem dostupnější většímu okruhu osob.

Závěr

Výsledky – v textu zmíněného realizovaného – šetření potvrzují neochotu k dalšímu vzdělávání v řadách českých dospělých především z důvodu časových omezení a negativních předešlých zkušeností se školní výukou. Individualizovanější výuka se řadí mezi hlavní požadavky, které respondenti považují za významné k zvýšení jejich motivace a účasti v dalším vzdělávání.

Hledání nových a zavedení dosud chybějících, k dospělému studentovi přívětivějších způsobů získávání a rozšiřování znalostí a dovedností představuje důležitý faktor zájmu dospělých o jejich další vzdělávání. V článku představené alternativní možnosti rozvoje znalostí, vymykající se tradičním výukovým postupům, nabízejí vhodnější způsob, jak zohlednit vymezené specifické potřeby dospělých zájemců o další vzdělávání.

Přestože některé představené alternativy již u nás v určité podobě existují, nebo se právě zavádějí, stále zde zůstává prostor pro rozšíření jejich využití.

Príslušné právni normy upravujú možnosti poskytovať formálni vzdelávaní, kromě základního vzdelávaní, a to prostřednictvím dalších, jiných než prezenčních studijních forem. Jejich využití ze strany škol však má ještě značné rezervy a nabízejí se zde tak ještě příležitosti k zapojení většího počtu škol. Nezbytným předpokladem je změna přístupu vyučujících k dospělým studentům, kteří mají zatím zkušenosti především s výukou studentů v počátečním vzdělávání. Využívané výukové metody musí zahrnovat především tzv. metody facilitace, které jsou zaměřeny na stimulaci vzdělávacích aktivit dospělých studentů (např. workshopy, coaching, atd.).¹⁷ Žádoucí kroky v oblasti alternativních možností vzdělávání v případě ČR spočívají dále v rozšíření využívání e-learningu. Pozitivní přínos se očekává také od nově existující možnosti uznávání znalostí a dovedností, zavedené zákonem o uznávání výsledků dalšího vzdělávání (Zákon č. 179/2006 Sb., o ověřování a uznávání výsledků dalšího vzdělávání a o změně některých zákonů). Dospělým je tak nově dána příležitost získat oficiálně uznanou úroveň vzdělání bez nutnosti studia odpovídajících vzdělávacích programů. V souvislosti s nabytím účinnosti zákona se tak předpokládá zvýšení zájmu a odpovědnosti za vlastní znalostní rozvoj ze strany dospělých.

Seznam literatury

1. BACHMAN, K. *Corporate E-learning: Exploring a New Frontier*. [on-line]. WR Hambrecht + Co, 2000. 90 s.
Dostupné z <http://www.astd.org/NR/rdonlyres/E2CF5659-B67B-4D96-9D85-BFAC308D0E28/0/hambrecht.pdf>.
2. BARTOLIC-ZLOMISLIC, S. – BATES, A. W. *Investing in Online Learning: Potential Benefits and Limitations*. [on-line]. The University of British Columbia, 1999. [cit. 2007-08-23].
Dostupné z <http://bates.cstudies.ubc.ca/investing.html>.
3. BENEŠ, M. *Andragogika*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 216 s.
ISBN 80-86432-23-8.
4. *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*. Paris: OECD, 2003. ISBN 92-64-19943-8.
5. BLOCK, H. – DOBELL, B. *The e-Bang Theory. Banc of America Securities*. [on-line]. 1999. 297 s. Dostupné z http://www.conferenceboard.ca/elearning/downloads/industry_analysis/banc_of_america/e-bangreport.pdf.

¹⁷ Opakem jsou metody transferu, tedy přenosu poznatků od vyučujícího na studující (např. přednáška, seminář atd.).

6. BRDEK, M. - VYCHOVÁ, H. *Evropská vzdělávací politika / programy, principy a cíle*. Praha: ASPI Publishing s. r. o., 2004. 167 s. ISBN 80-86395-96-0.
7. CZESANÁ, V. - MATOUŠKOVÁ, Z. - HAVLÍČKOVÁ, V. *Další vzdělávání v ČR. Working Paper NOZV - NVF č. 6/2006*. Praha: NVF, 2006. 32 s.
8. CZESANÁ, V. - MATOUŠKOVÁ, Z. - HAVLÍČKOVÁ, V. - ŠÍMOVÁ, Z. *Vzdělávání starších osob jako rozhodující předpoklad jejich zaměstnatelnosti*. Praha: NVF, 2006. 78 s. Podkladová studie v rámci projektu „Podpora zaměstnávání starších osob“.
9. CZESANÁ, V. - MATOUŠKOVÁ, Z. - VYMAZAL, J. *Nerovnosti v účasti dospělých na dalším vzdělávání. Working Paper NOZV - NVF č. 1/2005*. Praha: NVF, 2005. 49 s. ISSN 1801-5476.
10. *E-Learning: A White Paper from IsoDynamic*. [on-line]. 2001. 12. s. Dostupné z http://www.isodynamic.com/web/pdf/IsoDynamic_elearning_white_paper.pdf.
11. *Facts, Figures and Forces Behind E-learning. Elearnframe*. [on-line]. 2000. 80. s. Dostupné z <http://www.learnframe.com/aboutelearning/elearning-facts.pdf>.
12. *Framework of Actions for the Lifelong Development of Competencies and Qualifications. Evaluation report*. [on-line]. European Trade Union Confederation. Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe - UNICE/UEAPME. European Centre of Enterprises with Public Participation and of Enterprises of General Economic Interest, 2006, 128. [cit. 2007-06-02]. Dostupné z http://ec.europa.eu/employment_social/social_dialogue/docs/eval_framework_III_en.pdf
13. *Human Capital Investment. An International Comparison*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1998. 113 p. ISBN 92-64-16067-1.
14. Internetové stránky Eurostatu. Dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
15. Internetové stránky Národního centra distančního vzdělávání. Dostupné z <http://www.csvs.cz/struktura/ncdiv/>
16. Internetové stránky projektu M-learning www.m-learning.org.
17. JEPSEN, M., FODEN, D., HUTSEBAUT, M. *Active strategies for older workers*. ETUI, Brussels, 2002, 523 s. ISBN 2-930143-96-7.
18. KOTÍKOVÁ, J. - REMR, J. *Podpora zaměstnávání starších osob. Souhrnná zpráva*. Praha: VÚPSV, v. v. i., Market s. r. o., 2007. 30 s. ISBN 978-80-7416-001-1.

19. MUŽÍK, J. *Androdidaktika*. 2. přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2004, 148 s. ISBN 80-7357-04509.
20. MUŽÍK, J. *Didaktika profesního vzdělávání dospělých*. Plzeň: Fraus, 2005. 202 s. ISBN 80-7238-220-9.
21. MUŽÍK, J. *Management ve vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000. 107 s. ISBN 80-86432-00-9.
22. MUŽÍK, J. *Andragogická didaktika*. Praha: CODEX Bohemia, 1998. 272 s. ISBN 80-85963-52-3.
23. NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia 1998. 590 s. ISBN 80-200-0689-3.
24. *Podpora zaměstnávání starších osob. Příloha IV.: Výsledky sociologických šetření*. Praha: Market s. r. o., 2005, 2006.
25. *Promoting Adult Learning*. Paris: OECD, 2005. 147 p. ISBN: 92-64-01092-0.
26. PRŮCHA, J. – MÍKA, J. *Distanční stadium v otázkách. Průvodce studujícími a zájemci o studium*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství. Národní centrum distančního vzdělávání, 1999. 28 s.
Dostupné z <<http://www.csvs.cz/struktura/ncdiv/pruvodce.pdf>>
27. PRŮCHA, J. – MÍKA, J. *Glosář distančního vzdělávání*. 2. dopl. vyd. Praha: Národní centrum distančního vzdělávání, 2004, 32 s.
28. PSACHAROPOULOS, G. *Economics of Education. Research and Studies*. Oxford, New York, Beijing: Pergamon, 1987. 482 s. ISBN 0-08-03379-6.
29. VYCHOVÁ, H. M-learning. *Učitelské listy [online]*, 2004, č. 13.2. 2 s.
Dostupné z <http://ucitelske-listy.ceskaskola.cz/Ucitelskelisty/Ar.asp?ARI=101478&CAI=2151>
30. VYCHOVÁ, H. *Vzdělávání ve vybraných zemích EU*. Praha: VÚPSV, 2008. 185 s. ISBN 978-80-7416-017-2.

Ing. Helena Vychová, Ph.D.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

Palackého náměstí 4

128 01 Praha 2